

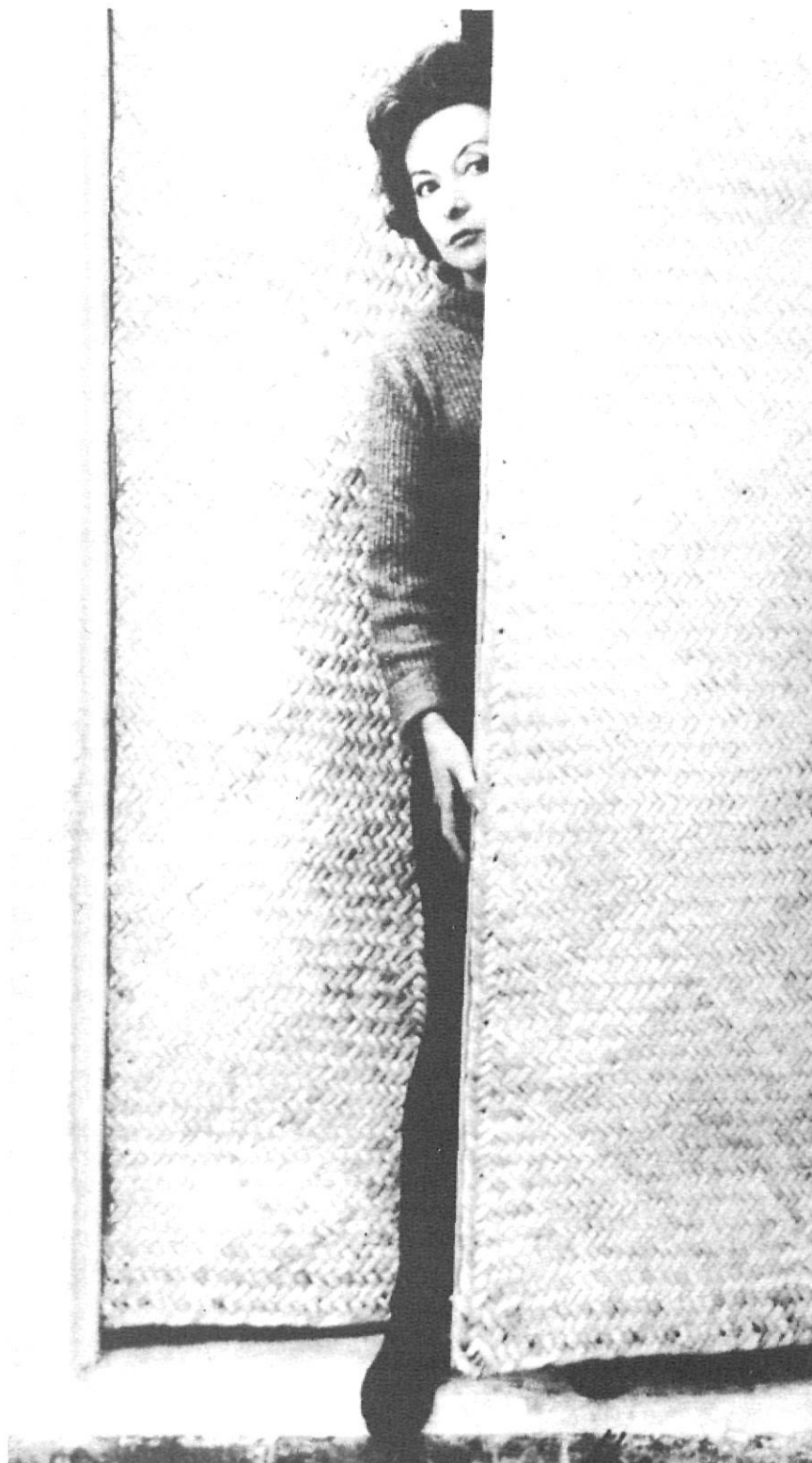
Remedios Varo, el retorn de la surrealista desconeguda

PAU LANA O

Tot i que Remedios Varo és una de les artistes espanyoles amb més talent i personalitat en el si del moviment surrealista, tant a Catalunya, el seu país d'origen, com a nivell internacional, a excepció de Mèxic, ha estat, fins fa relativament poc, una perfecta desconeguda. En aquest sentit, no ens pot estranyar que el 16 de desembre del 1988 —dia en què l'Estat espanyol es recuperava de la vaga general i a Madrid es vivia una de les manifestacions més multitudinàries contra la política econòmica del govern socialista— la majoria dels mitjans de comunicació, girorins o estatals, passessin per alt l'aniversari del seu naixement.

Entre la indiferència i el desconeixement es complien els 80 anys de l'infantament al poble selvatà d'Anglès de la filla d'un enginyer d'obres hidràuliques i una pubilla d'emigrants bascos a la província argentina de Paraná que va ser batejada amb el nom de Maria del Remei en honor de la patrona de la vila, i que ella, per decisió pròpia, va transformar en Remedios, firma amb la qual es va donar a conèixer a la història i a l'art.

Eugeni Granell, pintor i escriptor i bon amic de l'artista puntualitza: «el nombre universal de Remedios Varo es Remedios, así, jugosamente a secas. Llamarla Remei, según reciente exposición catalana, es como si los gallegos llamasemos Moncho a Valle Inclán o al Raimon Llull balear. Patria grande o patria chica, són bobadas gemelas. Nadie está condenado a empotronarse en su agujero mundano original. El mundo es la alfombra mágica o el yelmo de Mabrimo para quien se atreva a usarlo como tales. Reducir al individuo al área currinche de su

partida de nacimiento deviene insulto intolerable, para quienes, como Remedios, proclaman con su vida y su obra la magnificencia de su universalidad». Tot i que Granell pot semblar molt radical, el cert és que la pintora agafà el Remedios com a signatura emblemàtica i amb ella ha travessat les barreres de l'oblit.

Exposició a Madrid

Recuperada pel públic en la gran exposició antològica que el dia 3 de novembre es va inaugurar als locals de la Fundación Banco Exterior de España, a Madrid, les 82 obres recollides entre 32 col·leccionistes mexicans i 3 d'espanyols representen una part molt significativa d'una producció global no massa nombrosa —al voltant de les 140 obres— i un apropament clar a la seva trajectòria vital i artística.

No podem passar per alt que tal com afirmava Rafael Santos Torroella, el surrealisme ha tingut a Catalunya, i sobretot a l'Empordà, una vigència important, segurament, més molt més que la de qualsevol altre corrent d'avantguarda, però que el màrqueting, les lleis del mercat i fins i tot la pròpia personalitat dels seus protagonistes l'ha circumscrit bàsicament a dos noms: Miró i Dalí. Així, en un context de desinformació organitzada, altres grans firmes, com Joan Salandines, Josep de Tagores, Ramon Baradas, Àngels Santos, Esteve Francés, Àngel Ferrant, o Remedios Varo, han quedat despenjats dels circuits habituals, i per ara el seu procés de recuperació és lent i complicat.

En aquest aspecte, és revelador que tot i ser una viatjera impenitent, per finalment acollir-se a l'hospitalitat mexicana, Remedios, que mai no va renunciar a la nacionalitat espanyola, sigui una estrangera a casa nostra i avui cap museu ni de Catalunya ni de l'Estat no reculli en les col·leccions obra seva. Que, fins el moment, les poques vegades que les teles han arribat a l'Estat espanyol ho hagin fet de manera fragmentària i totalment desapercebuda. Que tan sols a l'exposició «El exilio español en México» al 1983, es poguessin contemplar dos quadres seus. Que la seva personalitat sigui tractada molt per sobre en els volums que parlen de l'art català. Però ¿què va passar amb aquesta desconeguda, que va rebre les benediccions del mateix Bretón, que es va integrar de ple a l'església surrealista, que es va

casar i viure amb un dels poetes més compromesos amb l'esquerra del grup i que finalment, després d'un llarg període, es va donar a conèixer quan ja havia complert més de quaranta anys?

Nascuda a Anglès

Remedios, que va néixer a Anglès per pura circumstància, mai no hagués sabut on era la vila si no hi haguessin destinat professionalment el seu pare. Va fer de l'incògnit, la circumstancialitat i l'exili les tres grans claus de la seva producció. A remolc de l'enginyer, que s'havia traslladat a la Selva per treballar en la canalització de l'aigua del Ter, des de la presa del Pasteral a les filatures Burés, i que posteriorment viatjà pel Marroc, Portugal, Andalusia o

Madrid, el matrimoni, compost per Rodrigo Varo, natural de Cabra, i d'Ignacia Uranga Bergareche, filla de Paranà, a la República Argentina, va veure el naixement del seu segon fill, una nena, el 16 de desembre del 1908, a l'actual número 9 del carrer de la Indústria.

Eren els moments en què la vila s'obria a la industrialització, en què les condicions de treball i la mateixa eufòria econòmica produïa importants fluxos poblacionals i un corrent migratori alimentat sobretot per pagesos que deixaven els camps a la recerca del salari assegurat i pels tècnics que marcaven les directrius a les factories. Els llibres de registre informen que en els anys entorn del naixement de Remedios a Anglès es vivia una vertadera febre en els empadronaments. Les altes i les baixes eren constants, eren moltes

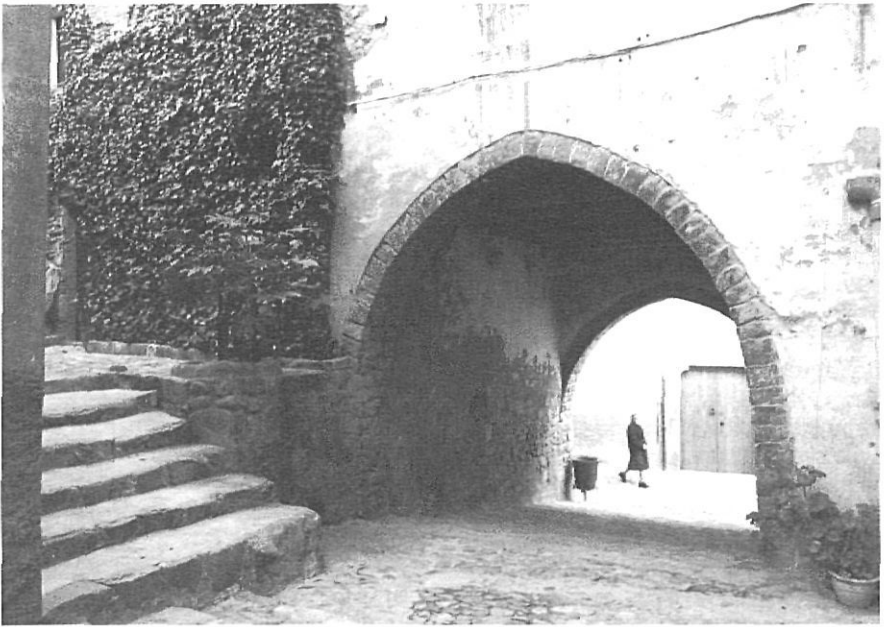
La pintora surrealista al seu estudi de Mèxic, l'any 1962.

La casa natal de Remedios Varo, l'actual número 9 del carrer de la Indústria, d'Anglès.

CARLES MITJÀ

CARLES MITJÀ

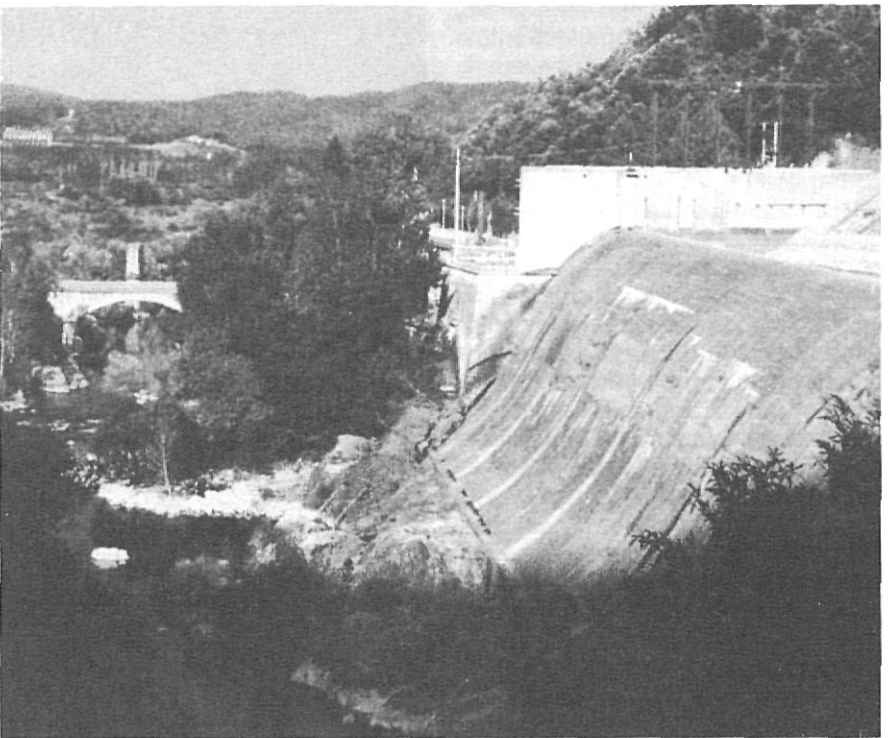

CARLES MITJÀ

les famílies que hi romanien temporalment, fugaçment i així es podria explicar l'oblit històric en què ha caigut l'estada dels Varo-Uranga. Avui cap de les persones d'edat consultades pot donar ni la més mínima referència sobre una estada que no ha deixat empremta en el record col·lectiu i que tan sols es coneix perquè l'infantament està recollit tant a la partida de baptisme, que es guarda a l'església parroquial, com al registre civil, que es conserva a l'ajuntament.

Una vila dividida

Anglès, dividit en dues parts totalment diferenciades, per una banda una vila vella, gòtica, conservadora, tancada, i per l'altra els barris nous, que s'obrien a la plana, on es recollien les noves famílies, al·luvials, atretes per l'aposta clara pel progrés, conformà un univers divers i estrany, una dicotomia entre el goticisme, reclus d'aixecades arquitectures, escales en ziga-zaga, de murs escorxats, i la innovació tecnològica, les grans màquines i turbines, que alguns estudiosos han intentat redescobrir en certs olis de la pintora, com «El retrato del Doctor Ignacio Chávez». Encara que no se

El contrast entre el caràcter medieval i la industrialització, propis del modern Anglès, estimularen, d'alguna manera, el registre estètic infantil de Remedios Varo. De dalt a baix, finestral cantoner, aspecte del barri gòtic d'Anglès i la presa del Pasteral, al terme municipal de la Celler de Ter.

Remedios Varo, a Barcelona, cap al 1932. A la seva dreta Esteban Francés, un altre pintor surrealista.

amb França, rebia constants visites de noms com André Breton, Paul Éluard, Benjamin Péret, Man Ray, Alexander Calder, René Cleavel...

Grups i associacions de tots tipus fogonejaven la màquina de la modernitat i entitats com els Amics de l'Art Nou (ADLAN) patrocinaren des del moment de la seva fundació, 1932, fins a l'inici de la guerra civil activats com l'exposició de Picasso a la sala Esteva, o la famosa «Logicofobista» celebrada del 4 al 16 de maig de 1936 als baixos de la llibreria Catalonia i en la qual participaren Artur Carbonell, Leandre Cristòfol, Àngel Ferrant, Esteve Francés, Gamboa-Rotwall, A.G. Lamolla, Jaume Sanz, Nadia Sokaloo, Remedios Varo i Joan Ismael. De la mà d'Esteve Francés, amb qui compartia un pis a la plaça Lesseps després d'haver deixat el seu marit, Varo presenta les tres primeres obres importants: «Lección de Costura», «Accidentalidad de una mujer violenta» i «La pierna liberadora de las amebas gigantes».

Són molts els autors que coincideixen que va ser Francés, un dels pocs artistes espanyols que van tenir una estreta relació amb els surrealistes parisencs i amic personal d'Éluard, Bretón i Domínguez, qui va introduir Remedios en els cercles iniciats, on posteriorment va ser acceptada plenament i fins i tot s'arribà a casar amb el poeta Benjamín Péret. Encara que l'etapa barcelonina de Varó és força desconeguda i fins i tot desconcertant, el que sí que es pot confirmar que va conèixer Péret

sap amb exactitud la data en què Rodrigo Varo, el pare de Remedios, es va traslladar a la vila selvatana, el que sí podem constatar és que hi vivien a final del 1908, tal i com informa la seva partida de baptisme i registre, i que en el llibre d'empadronament apareixen per darrer cop a l'any 1913, on a més de recollir-se els noms dels seus pares hi ha el de l'àvia paterna, «Josefa Zejalvo Alcàntara, de 68 anys, vídua».

col·lectiva organitzada per la Unión Española de Dibujantes, i preparar la seva marxa a Barcelona.

Anada a Barcelona

Ja casada amb Gerardo Lizárraga, company d'estudis i pintor figurativista, el 1932 Remedios aterra a la capital catalana, sabent que en aquell moment és una de les ciutats amb més prestigi intel·lectual i artístic d'Europa.

Vertader centre d'avantguarda, amb dues figures punteres com Miró i Dalí integrades en els grans fóruns internacionals, Barcelona fronterera

La casa a Madrid

Al 1916 la família Varo fixa la seva residència a Madrid. La infància i l'adolescència de la futura artista ha transcorregut viatjant d'un punt a l'altre i el fet marcarà per sempre la seva obra. Trobada una certa estabilitat, al 1923, amb tan sols 16 anys, Remedios farà els primers esbossos de què es té notícia. Són una sèrie d'apunts agafats del natural de la seva àvia, i probablement de la mare.

Tres anys més tard, al 1927, Varo ingressa a l'Acadèmia de Bellas Artes de San Fernando, on havien estudiat Salvador Dalí i Maruja Mallo. A la capital de l'Estat es viu un moment important. La mítica Exposició d'artistes ibèrics del 1925 havia significat un revulsiu, i les noves tendències s'obrien pas, mentre Maruja Mallo, jove artista que feia poc havia abandonat l'acadèmia, es donava a conèixer als salons de la Revista de Occidente i Àngels Santos, amb tan sols 18 anys, sorprenia i meravellava el públic amb el seu gran oli «El Món». Fins al 1930 Remedios no exposa la primera obra: ho fa a la

D'esquerra a dreta, Víctor Serge, Benjamin Péret, Remedios Varo i André Breton, els anys 1940-41, a Marsella.

Remedios Varo era molt afecionada als gats. La fotografia és de l'any 1948, a Mèxic.

quan el poeta, militant troskista i ferm defensor de la revolució proletària volia integrar-se a les milícies populars del POUM. Fracassat l'intent, Varo i Péret començaran a viure junts, i al 1937 marxaran a París. Un cop acceptada plenament a la germandat surrealista —no hi ha cap dubte que la seva unió amb Péret i les coneixences fetes a Espanya li donaren un cop de mà— Remedios es va relacionar amb Éluard, Max Ernst, Miró, Brauner, Domínguez, Paalen. Es va fer amiga de la que fou companya seva de l'ànima, Leonora Carrington. El seu nom es començà a sentir en participar en exposicions internacionals com la de Tokio o París, i els seus dibuixos van ser reproduïts en revistes tan prestigioses com *Minotaure*, *Visage du Monde* o *Trajectorie du Rêve*.

Autoconfessada poc amant de les violències i els disturbis, l'amenaça de guerra fa que Varo i Péret intentin sortir del país. Després de molts mesos d'angoixa i persecucions, d'una fèrria vigilància policial al poeta, considerat element subversiu i esquerrós, i de la participació de Remedios a l'exposició organitzada

al 1940 per Bretón, Moro i Paalen a Mèxic, un any més tard i via Casablanca, la parella enfila el camí del Nou Món. Sense obtenir visat per ingressar als Estats Units, Varo i Péret desembarquen al país asteca. Ella es guanya la vida dissenyant publicitat. Ell fent classes, a la Escuela Nacional de Pintura y Escultura de la Secretaria de Educación, on a més figuraven en nòmina artistes com Esteve Francés, Diego Rivera, German Cueto, Maria Izquierdo i Frida Kahlo.

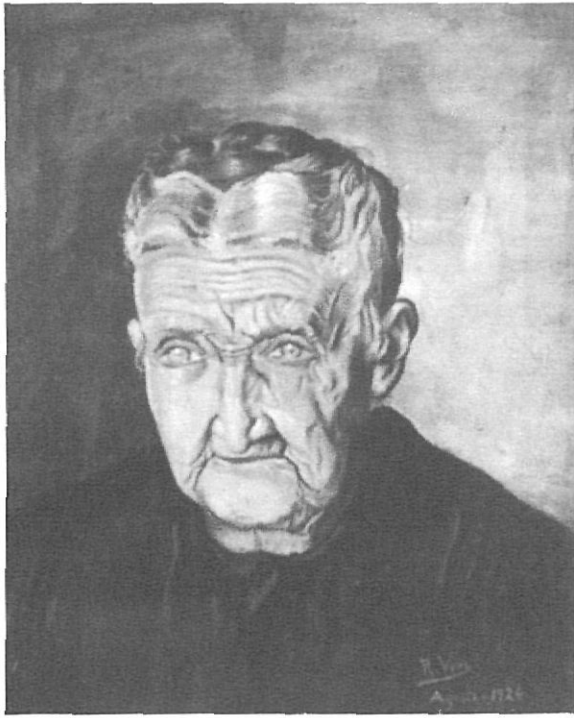
México Lindo

El dia que els surrealistes van donar la seva concepció del món en un mapa publicat a la revista belga *Variété*, van suprimir o engrandir quasi tots els països. L'únic que van deixar intacte sense perdre ni un quilòmetre de la seva configuració original va ser Mèxic. Tant Breton, com Arnaud, Paalen, el matrimoni Horna, o Leonora Carrington, descobreixen en el país asteca la nació surrealista per excel·lència. La vida i la mort, el real i l'irreal, la flora, la fauna, el

màgic i el quotidià exerceixen sobre el grup una terrible fascinació. A més ja hem dit que al 1940 Wolfgrang Paalen i César Moro organitzaren a la Galeria de Arte Mexicana una Exposició Internacional de Surrealisme, en la qual hi participaren entre altres Rivera, Domínguez, Tanguy, Eva Sulzer, Francis Picabia, Picasso, Man Ray, Esteban Francés, Henry Moore, Miró, Magritte, Klee, Kandinsky, Giacometti, Dalí, Frida Kahlo, De Chirico, Delvaux, Moreno Villa; Remedios va presentar-hi la pintura del 1938 «El recuerdo de la walkiria».

A Mèxic, Varo, ferida en l'ànima per la guerra espanyola primer i per la mundial després, troba una terra que l'acull i li brinda una sortida. Tot i que fa una vida recollida, a l'any 1942 es bolca en la seva segona gran passió, escriu *Lady Milagra*, novel·la curta sobre el poder màgic de la dona, i es passa moltes hores amb Leonora Carrington, ex amant de Max Ernst i propietària d'una casa situada al carrer de Rosada Moreno, l'antiga ambaixada russa, que es transformà en centre de reunió i tertúlia de la majoria d'artistes estrangers exiliats. Remedios treballa fent publicitat per la Bayer, decora i pinta mobles, restaura ceràmica precolombina i al 1947, quan Benjamin Péret torna a França, tria la separació definitiva, i mai més no tornarà als escenaris de la seva joventut. Amant del viatge com a anhel de transcendir a un coneixement superior, com el vehicle necessari de trasllació a l'espai i com a exercici d'iniciació cap a la saviesa i a l'autorealització, al 1949 Remedios se'n va a Caracas, on el seu germà, el doctor Rodrigo Varo, que ocupa un càrrec important en el ministeri de Sanitat, li dona feina d'il·lustrar làmines entomològiques, i a més participar en l'aventura de descobrir les fonts d'or de l'Orinoco. Amb tot, mai no trobà a Venezuela l'ambient adequat per poder desenvolupar la seva pintura i el seu món interior, ric i extraordinari.

Després de dos anys d'estada al país, Remedios va tornar a Mèxic, i allà, al cantó del refugi austriac Walter Gruen, home cult, discret i de gran finura en el tracte, trobà la concentració necessària per tornar a

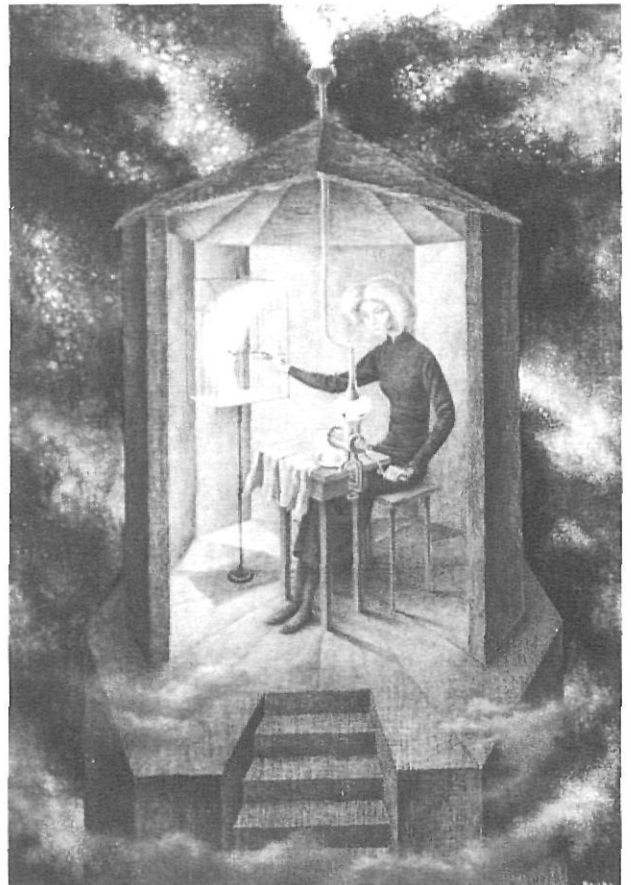
«Retrato de la abuela», 1924, 0,38 x 0,32 m., un dels primers olis de Remedios Varo.

«Dolor», 1945, oli sobre cartró (0,25 x 0,20 m.).

«Las horas muertas» («Les heures mortes»), 1956, oli sobre tela (0,75 x 0,60 m.).

«Papilla estelar», 1958, oli sobre fusta (0,92 x 0,62 m.).

agafar els pinzells i per encetar la que molts consideren la seva època d'or. A partir de l'any 1953, en què es casà novament, Varo començà a treballar sense parar. Tornà a recuperar el seu món intimista i meravellós. Un univers en el qual el somni i la fàbula pareixen a través dels relats fantàs-

tics, en el qual l'al·legoria s'acompanya d'un sentiment poètic. És la Remedios que crea estructurant infinits que sobreviuen en els límits físics d'una tela, la Remedios que retorna a la infància i fa del paisatge escenari del seu món màgic. És la Remedios que presenta la seva pri-

mera exposició individual a la galeria Diana, de la Ciudad de México, on a més d'un gran èxit obté el reconeixement unànim de la crítica i del públic.

Al llarg de quasi deu anys, la pintora es mostra segura i reconfortada. Al llarg del que els crítics han bate-

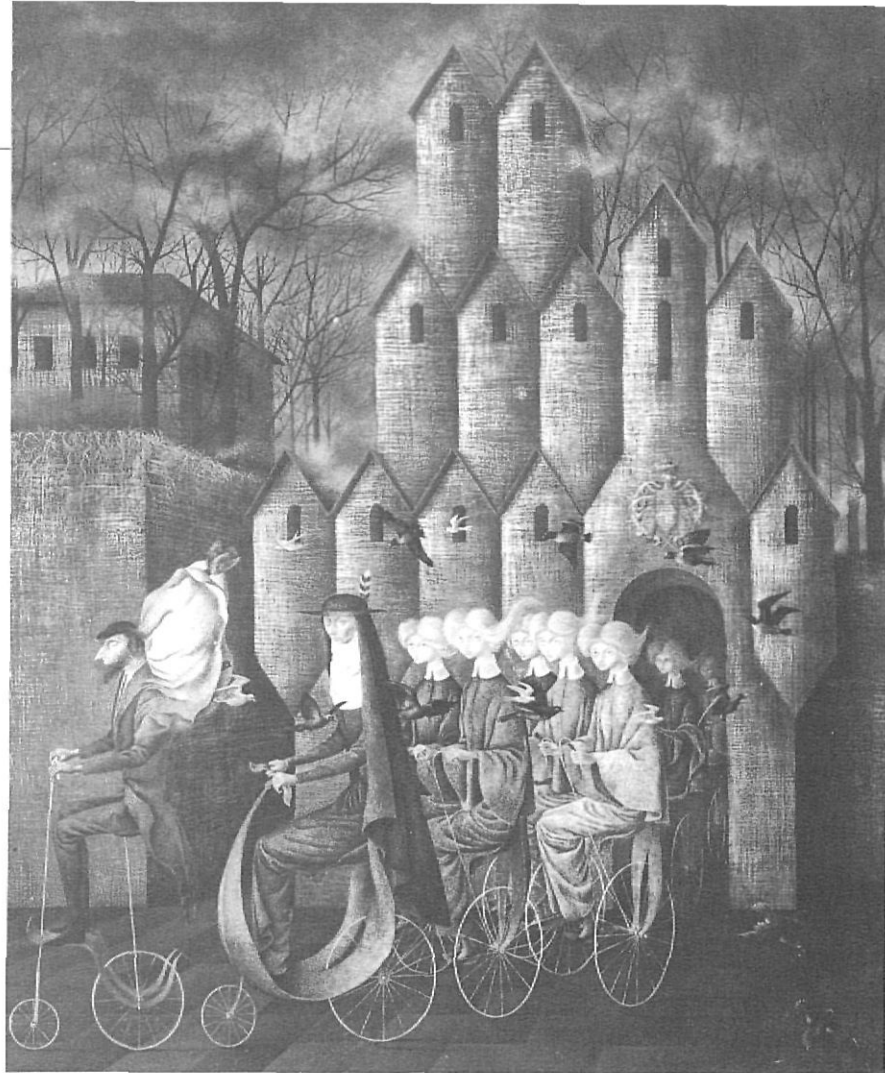

jat com la dècada prodigiosa, participa en exposicions tan importants com el I Salón de la Plástica Femenina, al 1958, o la Bienal Panamericana de Pintura, al 1960. Dos anys més tard, a la Galería Juan Martín fa la segona exposició individual; al 1963, pinta el quadre «Naturaleza muerta resucitando». Tota una premonició: el 8 d'octubre, a l'edat de 55 anys, va morir d'un atac de cor.

Obra desconeguda

Tot i que la vida i l'obra de Remedios Varo és desconeguda per la majoria del gran públic, es pot dir que l'univers de l'artista nascuda a Anglès fa realitat la frase de Breton «Tan sols el meravellós és bell, no hi ha bellesa sense el meravellós». Contràriament a molts altres crea-

«Hacia la torre», 1961. Cara esquerra d'un important tríptic de Remedios Varo. i «Creación de las aves», 1958, oli sobre fusta (0,525 x 0,625 m.).

«Naturaleza muerta resucitando», 1963, oli sobre tela, 1,10 x 0,80 m., la darrera obra acabada de la pintora d'Anglès.

prima i delicada dels femenins, presenten una major varietat tipològica i expressiva. Si bé l'aparença continua essent asexualada o andrògina, l'artista els fa treballar en complicades investigacions científiques i esotèriques. Són espectres sorgits de l'ànima amagada d'una mateixa personalitat.

L'ànima que viatja, en trànsit constant, explorant rius, perduda pel bosc, volant per l'aire, navegant per l'aigua, ajudada sempre per fabulosos artefactes. Màquines mogudes amb precisió exacta, planant sobre una arquitectura sintàctica. Inquieta per naturalesa, Remedios féu dels viatges, no una translació en l'espai, sinó un exercici d'iniciació cap a la saviesa. El camí és llarg i ella ho sap. Potser per això fa de l'alquímia una aliada i utilitza la que ella defineix de ciència inútil com un procés simbòlic a la recerca de la perfecció i la felicitat. Així, ens trobem que a l'obra de Varo sovintegen els símbols i els plantejaments supranaturals. Els estels de sis puntes, les rodes, les politges, els alambics, i fins i tot les fórmules matemàtiques es transformen en protagonistes de les teles, aquelles que intenten recuperar les interconnexions secretes del món, dels diferents plànols de la realitat.

Aquelles que ajuden a la *femme-enfant* defensada pels surrealistes —Varo va estar casada tres vegades però no va tenir cap fill— a recuperar la innocència espontània, la força lògica i irracional que la fa entrar al món inconscient i allà, mitjançant la conjunció del color, el so, la ciència, l'art i la màgia, trencar les regnes que l'atrapen al conscient per, igual que els ocells que pinta, poder volar lliure de la pròpia existència.

Remei, autorebatejada com a Remedios, proposa un món fascinant, una imaginació meravellosa, un joc amb els símbols visuals en el qual es barregen la poesia, l'humor, els somnis més inquietants i una ironia esmolada amb intencions perversament intel·ligents.

dors, Remedios proposa un món obert, on la literatura —era la seva segona gran passió—, la fantasia i la realitat es barregen per generar un procés alquímic del qual sorgeixen somnis i invocacions, tornades a la infància i desitjos no realitzats.

En els quadres de Remedios es pot copsar com firmaments enters s'allotgen còmodament en l'àmbit constret d'una sala. Estructura un món idealitzat, un univers rosa en el qual regnen l'harmonia i la sublimitat. La seva pintura tendeix a allò còsmic, no tan sols perquè busca les claus de l'ordre, sinó perquè projecta cap a l'univers objectiu la trama secreta, aquella que l'allunyarà de la raó comuna, de la raó científica, i l'acostarà a l'unitat.

Varo reinventa un món fantàstic i el fonamenta sobre recursos formals que es repeteixen i es complementen. Arquitectures neogotitzants, perspectives atrevides, formes geomètriques, ritmes d'arcades, columnes, pisos, arbres i rius, perfeccionisme en el dibuix, en la composició, en les llums, les trans-

parències, les textures i els acabats. Els seus personatges són éssers delicats que, igual que ella, viatgen en la memòria i en el temps, al moment culminant en què l'autorealització personal no és sinó un complement del tot. Com Ingres sap que la proposta artística tan sols pot acabar en el que és finit i potser per això no li fa por reconèixer que l'ull quan veu la realitat amb més claredat és en el somni, en el moment en què la imaginació vetlla i l'art mateix li ensenya a deslliurar-se de les regles marcades.

Personatges de molt variada forma i condició, amb predomini dels femenins, que adopten una tipologia física de cos estilitzat, cabell llarg, rostre triangular amb ulls molt grossos i expressió de melangia o sorpresa, ens presenten una Remedios íntima, que s'autoretrata i mostra per mitjà de la tela les seves debilitats. Una Remedios preocupada per la mida del seu apèndix nasal, una Remedios que es contraposa als seus personatges masculins. Aquells que, tot i conservar la complexió

Pau Lanao és llicenciat en Història de l'Art i periodista.